



دانشگاه باقر العلوم علیه السلام  
(عصر دولتی - عصر انقلابی)

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام

دانشکده: علوم اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: علوم اجتماعی

عنوان:

# کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه علامه طباطبایی و دورکیم

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر شمس الله مریجی

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر حمید پارسانیا

نگارش:

فاطمه فریدونی

اسفند ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بیتہ اللہ خیر لکم ان کنتم مؤمنین

تقدیم بہ

محضر مقدس امام زمان (عج) حجت بن الحسن  
العسکری رومی و ارواح العالمین لہ فداء؛  
امید کہ مورد قبول و رضای آن حضرت قرار گیرد.

## تشکر و تقدیر

قبل از هر چیز خداوند متعال را شاکرم که با وجود همه مشکلات توفیق نگارش این پژوهش را نصیبم کرد. به حکم وظیفه اخلاقی و انسانی بر خود لازم می‌دانم از استاد راهنما حجت الاسلام والمسلمین دکتر مریجی و استاد مشاور حجت الاسلام والمسلمین دکتر پارسانیا کمال تشکر و قدردانی را بنمایم. مخصوصاً حجت الاسلام والمسلمین مریجی که با راهنمایی‌های روشن‌گرانه خویش راهگشای مسائل مطرح شده در حین انجام این پژوهش بودند.

و همچنین نهایت سپاس و قدردانی را از خانواده عزیزم که با صبر و بردباری سختی‌های راه را بر من هموار کرده و مرا در این مسیر همراهی کردند، می‌نمایم. سزاوار است از همه کسانی که در به انجام رساندن این اثر مرا یاری رساندند، سپاسگزاری کنم.

## چکیده

این پژوهش به دنبال آن است تا به بررسی تطبیقی کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی بپردازد تا بدین وسیله وجوه اشتراک و افتراق دیدگاههای آنان را در این زمینه نشان دهد. دورکیم و علامه طباطبایی با وجود اینکه دارای مبانی نظری متفاوتی هستند، اما هر دو بر ضرورت همیشگی دین و قوانین دینی در جامعه اذعان دارند. به اعتقاد دورکیم دین بر حسب نوع جوامع خصوصیات متفاوت پیدا میکند. ایشان برای دین دو بعد عقیدتی و مناسکی مطرح می‌کند اما عنصر اصلی دین را بعد مناسکی آن می‌دانند. آنچه که در تبیین کارکردی دورکیم از دین اهمیت دارد کارکردهای اجتماعی مناسک دینی است که عبارتند از: انضباط بخشی، وحدت بخشی، خوشبختی بخشی، حیات بخشی و تقویت قوا. بر این اساس دورکیم کارکردهای دین را در بعد اجتماعی آن خلاصه می‌کند.

اما علامه طباطبایی بر این باور است که دین در سه بعد عقیدتی، اخلاقی و عملی دارای کارکردهای فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی است. از جمله کارکردهای اجتماعی دین از نظر ایشان می‌توان به اصلاح جامعه، تنظیم زندگی اجتماعی، شکوفایی فرهنگ و تمدن و... اشاره کرد. به اعتقاد علامه (ره) تنها راهی که اجتماع انسانی را از تشتت و تفرقه نجات می‌دهد، دین است؛ چرا که دین برای رفع و حل اختلاف جوامع بشری و ایجاد وحدت و همبستگی اجتماعی آمده است.

بنابر این می‌توان گفت که علامه و دورکیم با وجود پیش فرض‌های متفاوت در بحث دین، بر نقش محوری دین در جامعه تأکید دارند و کارکردهای اجتماعی مشابهی را برای دین مطرح کرده‌اند. اما تبیین علامه (ره) از کارکردهای دین ناظر به همه ابعاد وجود انسان است که برخلاف دورکیم اولاً با تقلید گرایي همراه نیست. ثانیاً کارکردهای دین را در راستای سعادت و کمال انسان می‌داند و ثالثاً کارکردهای اجتماعی دین را نه تنها در ساختار جامعه بلکه در محتوای جامعه هم مطرح می‌کند.

## فهرست مطالب

مقدمه .....	۱
<b>فصل اول: کلیات و مفاهیم .....</b>	<b>۳</b>
۱- بیان مساله .....	۴
۲- سؤالات اصلی و فرعی پژوهش .....	۵
الف) سؤال اصلی .....	۵
ب) سؤالات فرعی پژوهش .....	۵
۳- علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن .....	۶
۴- پیشینه پژوهش .....	۷
۵- اهداف پژوهش .....	۸
۶- تعریف مفاهیم .....	۸
۶-۱- تعریف دین: .....	۹
۶-۱-۱- معنای لغوی دین .....	۹
۶-۱-۲- دین در قرآن .....	۱۰
۶-۱-۳- دین در روایات .....	۱۱
۶-۱-۴- تعاریف اصطلاحی دین و عوامل اصلی بروز اختلاف در آن .....	۱۱
۱- حوزه های دین پژوهی و مسأله تعریف دین .....	۱۲
۲- دین و مترادف های آن .....	۱۳
۲-۱- دین و ایدئولوژی .....	۱۳
۲-۲- دین و ایمان .....	۱۴
۲-۳- دین و شریعت .....	۱۵
۲-۴- دین و مذهب .....	۱۵
۲-۵- دین و ماوراء الطبیعه .....	۱۶
۳- دین و مبادی تعریف .....	۱۷
۴- رهیافت های نظری در تعریف دین .....	۱۷

۱-۴- تعاریف اصطلاحی دین از نظر	
۱۸ ..... دانشمندان اسلامی	
۲-۴- تعاریف اصطلاحی دین از	
۱۹ ..... نظر دانشمندان غربی	
۲-۶- تعریف جامعه	۲۳
۳-۶- تعریف کارکرد و انواع آن	۲۴
۱-۳-۶- مفهوم کارکرد:	۲۴
۲-۳-۶- کارکردهای مناسب و نامناسب	۲۶
۳-۳-۶- کارکردهای آشکار و پنهان	۲۷
۴-۳-۶- کارکرد اجتماعی	۲۸
۴-۶- انسان شناسی	۲۸
۵-۶- هستی شناسی	۲۸
۶-۶- روش شناسی	۲۹
۷- پیش فرض ها	۳۰
۸- روش پژوهش	۳۰
۹- روش گرد آوری اطلاعات	۳۱
۱۰- سازماندهی پژوهش	۳۱
<b>فصل دوم: دیدگاه‌های اساسی درباره کارکردهای دین</b>	۳۳
مقدمه	۳۴
دیدگاه‌های اساسی در باره کارکردهای دین	۳۵
۱- کارکردهای دین برحسب نوع نگرش (مثبت یا منفی بودن)	۳۶
۱-۱- کارکردهای منفی دین	۳۶
نقد نظریه مارکس و مارکسیست ها	۳۸
۲-۱- کارکردهای مثبت دین	۳۸
۱-۲-۱- همیشگی بودن کارکردهای مثبت دین	۳۸
۲-۲-۱- مقطعی بودن کارکردهای مثبت دین	۳۹
نقد نظریه اگوست کنت:	۴۱
۲- کارکردهای دین برحسب قلمرو آن	۴۳
۱-۲-۱- نظریات حداقلی دین و نقد آنها	۴۳
۱-۲-۱-۱- نظریه سکولاریسم	۴۳
۲-۱-۲- نظریه روانشناسان	۴۷
۳-۲-۱- نظریه جامعه شناسان	۴۹
۴-۲-۱- نظریه روشنفکران مذهبی	۵۲

۵۶	نقد نظریات حداقلي
۵۷	۲-۲- نظریه حداکثري دين و نقد آن
۵۸	نقد نظریه حداکثري
۵۹	۲-۳- نظریه اعتدالي دين
۶۳	<b>فصل سوم: دين و کارکردهای اجتماعی آن از دیدگاه دورکیم</b>
۶۴	<b>بخش اول: کلیاتی درباره دورکیم</b>
۶۴	۱- زندگی و آثار دورکیم
۶۸	۲- زمینه فکري و اندیشه هاي اصلي دورکیم
۷۴	۳- رویکرد روش شناسي دورکیم در دين پژوهي
۷۶	۴- هستي شناسي دورکیم
۷۷	۵- انسان شناسي دورکیم
۸۰	<b>بخش دوم: کارکردهای اجتماعی دين از نظر دورکیم</b>
۸۰	۱- دين و ابعاد آن
۸۳	۱-۱- دورکیم و بعد مناسکي دين
	۲- دين و خصوصیات آن در جوامع مختلف از نظر دورکیم
۹۰	
۹۴	۱-۲- دين و خصوصیات آن در جوامع ابتدائي
	۲-۲- دين و خصوصیات آن در جوامع صنعتي
۹۸	امروزي
	۳- دورکیم و تبیین کارکردي دين
۱۰۳	۴- دين به مثابه نهاد اجتماعي و کارکردهاي آن از نظر دورکیم
۱۰۷	
۱۱۳	۵- نقد نظریه دين دورکیم
	۱-۵- انتقادات روش شناسانه
۱۱۳	۲-۵- انتقادات مردم نگارانه و تجربی
۱۱۴	۳-۵- انتقادات نظري
۱۱۵	
۱۱۸	<b>فصل چهارم: دين و کارکردهای اجتماعی آن از دیدگاه علامه طباطبایی</b>
۱۱۹	<b>بخش اول: کلیاتی درباره علامه طباطبایی</b>
۱۱۹	۱- زندگی و آثار علامه طباطبائي
۱۲۱	آثار علامه طباطبائي
	۲- اندیشه هاي اصلي علامه طباطبائي و نوآوریهاي او در ابعاد مختلف
۱۲۲	
	۳- رویکرد روش شناسي علامه طباطبائي در دين پژوهي
۱۲۳	



۱۲۴	هستی شناسی علامه طباطبایی
۱۲۵	انسان شناسی
۱۲۸	<b>بخش دوم: دین و کارکردهای فردی و اجتماعی آن از دیدگاه علامه طباطبایی</b>
۱۲۸	۱- دین و ابعاد آن
۱۳۳	۲- دین و نظریه فطرت علامه
۱۳۴	۳- دین و ماهیت اجتماعی آن
۱۳۵	۴- کارکردهای دین از دیدگاه علامه طباطبایی
۱۳۶	۴-۱- پیش فرضهای علامه طباطبایی در بحث کارکرد دین
۱۳۶	۴-۱-۱- حقانیت دین و خدا
۱۳۷	۴-۱-۲- قرآن و سنت
۱۳۷	۴-۱-۳- سازگاری عقل و دین
۱۳۷	۴-۱-۴- شریعت سخنگو
۱۳۸	۴-۱-۵- دو ساحتی بودن دین
۱۳۸	۴-۲- کارکردهای فردی و اجتماعی دین از دیدگاه علامه
۱۳۸	۴-۲-۱- کارکردهای فردی دین
۱۳۸	۴-۲-۱-۱- کارکردهای نگرشی دین
۱۴۱	۱- کارکردهای نگرش ایمانی در قرآن
۱۴۲	۲- کارکردهای معرفت زایی دین
۱۴۲	۲-۱- خداشناسی
۱۴۳	۲-۲- پیامبرشناسی
۱۴۴	۲-۲-۱- تبیین خصوصیات پیامبران
۱۴۴	۲-۲-۲- معرفی انگیزه بعثت پیامبران
۱۴۶	۲-۳- معاد شناسی
۱۴۷	۴-۲-۱-۲- کارکردهای دین در عرصه اخلاق
۱۴۷	۱- شناخت فضائل و رذائل اخلاقی
۱۴۹	۲- تربیت اخلاقی
۱۵۱	۳- پشتیبانی از اصول اخلاقی و ضمانت اجرای آن
۱۵۲	۴-۲-۱-۳- تامین سعادت دنیوی و اخروی

انسان	۱۵۵
۴-۱-۲-۴- تأمین بهداشت جسمی و روحی	
انسان	۱۵۶
۲-۲-۴- کارکردهای اجتماعی دین	۱۵۷
۱-۲-۲-۴- اصلاح جامعه	۱۵۷
۲-۲-۲-۴- ایجاد وحدت و همبستگی اجتماعی	
	۱۵۸
۳-۲-۲-۴- تنظیم زندگی اجتماعی انسان	
	۱۶۰
۴-۲-۲-۴- شکوفایی تمدن و فرهنگ	۱۶۰
۵-۲-۲-۴- حفظ منافع افراد و رفع	
اختلافات اجتماعی	۱۶۲
۶-۲-۲-۴- کارکردهای اجتماعی دین در	
عرصه احکام عملی (فقه)	۱۶۳
۱- کلیاتی در باب احکام عملی	۱۶۳
۱-۱- معنای لغوی و اصطلاحی	
احکام	۱۶۳
۲-۱- موضوع و گستره احکام	۱۶۳
۳-۱- ابواب فقه از نظر	
علامه طباطبایی	۱۶۵
۱-۳-۱- عبادات :	۱۶۵
۲-۳-۱- معاملات :	۱۶۵
۳-۳-۱- سیاسات (احکام	
):	۱۶۶
۲- کارکردهای اجتماعی احکام دینی	
بر حسب ابواب فقهی	۱۶۶
۱-۲- فقه عبادی و	
کارکردهای اجتماعی آن	۱۶۶
۱-۱-۲- کارکرد اجتماعی	
نماز	۱۶۷
۲-۱-۲- کارکرد	
اجتماعی حج	۱۶۸
۳-۱-۲- نماز، روزه و حج	
وسیله رفع اختلافات	
طبقاتی	۱۷۰
۴-۱-۲- کارکرد اجتماعی خمس	
و زکات	۱۷۱
۲-۲- فقه معامله ای و	

کارکردهای اجتماعی آن .. ۱۷۱	۱-۲-۲- قوام و ثبات
اجتماعی ..... ۱۷۲	۲-۲-۲- تأمین عدالت
اجتماعی ..... ۱۷۳	۳-۲-۲- معاملات اقتصادی
باطل و کارکردهای منفی آن ..... ۱۷۵	۱-۳-۲- معاملات
ربوی ..... ۱۷۵	۲-۳-۲- کم فروشی
..... ۱۷۷	۳-۲- فقه سیاسی و
کارکردهای اجتماعی آن .. ۱۷۸	۱-۳-۲- حکومت ضامن اجرای احکام فقهی و
حکومتی ..... ۱۷۹	۲-۳-۲- حکومت حافظ حقوق و منافع اجتماعی انسان
..... ۱۸۳	
..... ۱۸۶	<b>فصل پنجم: بررسی تطبیقی دیدگاهها</b>
..... ۱۸۷	<b>بخش اول: وجوه اشتراک دیدگاه علامه طباطبایی و دورکیم</b>
..... ۱۸۷	۱- اشتراک در واقعیت دین
..... ۱۹۰	۲- اشتراک در کارکردهای مثبت دین
..... ۱۹۰	۳- اشتراک در دایمی بودن دین
..... ۱۹۱	۴- اشتراک در پیوند دین و جامعه
..... ۱۹۳	<b>بخش دوم: وجوه افتراق دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی</b>
..... ۱۹۳	۱- پیش فرضهای متفاوت در تعریف دین
..... ۱۹۹	۲- تفاوت در مبانی نظری
..... ۱۹۹	۱-۲- تفاوت در روش شناسی
..... ۲۰۰	۲-۲- تفاوت در هستی شناسی
..... ۲۰۱	۳-۲- تفاوت در انسان شناسی
..... ۲۰۲	۳- منشأ دین
..... ۲۰۸	۴- نوع رابطه دین و جامعه
..... ۲۰۹	۵- رابطه دین و اخلاق
..... ۲۱۱	۶- علت دوام دین
..... ۲۱۳	۷- حرکت ادیان

---

---

۲۱۴	۸- کارکردهای دین برحسب برحسب قلمرو آن ...
۲۱۶	۹- کارکردهای اجتماعی دین بر حسب ابعاد دین .....
۲۲۳	نتیجه گیری .....
۲۲۷	فهرست منابع .....
۲۲۸	الف) کتابها .....
۲۳۵	ب) پایان نامه ها و مقالات .....

## مقدمه

در عصر جدید با رشد علوم به ویژه علوم تجربی تبیین کارکردی رواج یافته است. این تبیین به بررسی پدیده‌ها بر اساس پیامد و آثارشان در زندگی فردی و اجتماعی انسان می‌پردازد و در عرصه‌های مختلف از جمله جامعه‌شناسان و مردم‌شناسان و دانشمندان را به سوی خود معطوف داشته است. سؤالی که در تبیین کارکردی دین مطرح می‌شود این است که دین چه نقش و کارکردی در زندگی انسان دارد؟

از بین جامعه‌شناسان دور کیم را به عنوان بنیانگذاری کارکردگرایی در عصر جدید می‌دانند که در تبیین دین بر جنبه اجتماعی آن تأکید دارد. ایشان توجهی به صدق و کذب ادیان و حقانیت دین و گزاره‌های دینی ندارد و صرف نظر از حقانیت دین و با روش علمی به مطالعه دین و آثار و کارکردهای آن می‌پردازند.

متفکرین و اندیشمندان اسلامی نیز از گذشته‌های دور به پیامدها و کارکردهای دین توجه داشته‌اند. آنها در ضمن مباحث مختلف دینی به این موضوع نظر داشته‌اند، اما به طور مستقل به این موضوع نپرداخته‌اند. بنابراین نیاز بشر به دین و اینکه دین پاسخگوی چه نیازی از نیازهای انسان است همواره مورد توجه اندیشمندان اسلامی بوده و توجه به این مساله در بین آنها سابقه‌ای طولانی دارد. اما آنچه که دین پژوهان اسلامی در مطالعات دینی خود به آن عنایت دارند توجه به حقانیت دین و صدق و کذب آن است، علامه طباطبایی نیز از این جمله است. ایشان ضمن تبیین و تفسیر دین حقانیت آن را مد نظر داشته و به دفاع عقلانی از آن می‌پردازند.

---

دورکیم و علامه طباطبایی با وجود پیش فرض های متفاوتی که از دین دارند در آثار خود به نقش و کارکردهای اجتماعی آن پرداخته اند و حضور دین در زندگی اجتماعی را یک ضرورت می دانند. هدف از انجام این پژوهش بیان کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه این دو متفکر و یافتن وجوه اشتراک و افتراق دیدگاههای آنها می باشد که به تفصیل به آن خواهیم پرداخت.

فصل اول:

# کلیات و مفاهیم

### ۱- بیان مساله

انسان موجودی اجتماعی است که بدون حضور در جامعه و تعامل با دیگران از عهده پاسخگویی به نیازهای متنوع زندگی خویش بر نمی آید. این معاشرت و تعامل در زندگی اجتماعی باید مبتنی بر قانون باشد و گرنه به اختلال در نظام اجتماعی منجر خواهد شد. زیرا سود جویی و حب ذات که از صفات غریزی انسان است، او را به سوی تضییع حقوق دیگران سوق می‌دهد. بنابراین برای کنترل صفات غریزی انسان وجود قانون امری ضروری به نظر می‌رسد. از بین همه قوانین این قوانین دینی هستند که بیش از هر قانون دیگر می‌توانند در این زمینه مؤثر باشند و در ثبات نظام اجتماعی نقش ایفا نمایند.

بنابراین قوانین، اصول و ارزش‌های ثابتی که دین آنها را برای انسان فراهم می‌کند، برای رفع نیازهای اجتماعی وی بیش از هر چیز دیگر اهمیت دارند. دین در یک تقسیم‌بندی کلی به دو دسته الهی و بشری تقسیم می‌شود. دین بشری دینی است که بشر با فکر خود برای خویش تدوین کرده است. اما دین الهی از سوی خداوند برای هدایت بشر فرستاده شده است.

دین چه منشأ الهی داشته باشد چه بشری، از نگاه اندیشمندانی که از منظرهای متفاوتی به مطالعه آن پرداخته‌اند، دارای کارکردهای مختلفی از جمله کارکردهای اجتماعی در زندگی انسان است. کارکرد در اصطلاح جامعه‌شناسی غالباً به معنی کار، نقش و وظیفه استعمال می‌شود. علاقه جامعه‌شناسان از جمله دورکیم به مطالعه دین عمدتاً ناشی از تأثیراتی است که دین در حیات اجتماعی انسان دارد. دورکیم دین را به



عنوان يك پديده اجتماعي در نظر مي گيرد و علت موجوده آن را انسان و زندگي اجتماعي مي داند. علامه طباطبائي بر خلاف دورکيم براي دين منشأ الهي قائل است. از نظر ايشان نيز دين و قوانين ديني به دنبال پاسخگويي به نيازهاي ضروري انسان مي باشند. دورکيم و علامه طباطبائي که هر کدام از اندیشمندان برجسته زمان خود هستند، بر نقش مؤثر دين درحيات اجتماعي بشر تأکيد دارند. در اين پژوهش بر آنيم تا به بررسي تطبيقي دين از دیدگاه دورکيم و علامه طباطبائي بپردازيم و کارکردهاي اجتماعي دين را از نگاه آنان مقايسه کرده و وجوه اشتراك و افتراق آنها را بيان نماييم.

## ۲- سؤالات اصلي و فرعي پژوهش

هر پژوهشي داراي سؤالات اصلي و فرعي است. اين پژوهش نيز از اين قاعده مستثني نيست که عبارتند از:

### الف) سؤال اصلي

از دیدگاه دورکيم و علامه طباطبائي دين چه کارکردهاي اجتماعي در زندگي انسان دارد و وجوه اشتراك و افتراق دیدگاههای آنها چیست؟

### ب) سؤالات فرعي پژوهش

۱. دين در چه عرصه هايي از زندگي انسان حضور دارد و داراي کارکرد است؟
۲. آیا در نگرشهاي غير مؤمنانه دورکيم نسبت به دين مي توان کارکردهاي اجتماعي براي دين قائل شد؟
۳. آیا در نگرشهاي مؤمنانه علامه طباطبائي نسبت به دين مي توان کارکردهاي اجتماعي براي دين مطرح کرد؟
۳. ميان کارکردهاي اجتماعي دين از دیدگاه دورکيم و علامه طباطبائي چه وجوه تمايز و تشابهي

وجود دارد؟

### ۳- علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن

علاوه بر علاقه شخصی که منجر به انتخاب موضوع مورد پژوهش شده، پژوهش‌های فرهنگی و تاریخی گویای این حقیقت است که بشر به دین در زندگی اجتماعی نیاز دارد. این نیاز نه تنها در اعصار گذشته بلکه در عصر جدید نیز که بشر زندگی را بر مبنای عقلانیت اداره می‌کند، رفع نشده است. گرایش مجدد به دین در عصر حاضر، نشان ناتوانی عقلانیت مدرن و پیوند عمیق آن با زندگی فردی و اجتماعی انسان است. بنابراین می‌توان گفت که دین بیش از هر عامل دیگری در زندگی انسان نقش مؤثر دارد. به طوری که هیچ نهاد دیگری نمی‌تواند کارکرد های آن را ایفا نماید. زیرا دین با نیازهایی از انسان سر و کار دارد که این نیازها همواره باقی است و لذا دین هم همواره باقی خواهد ماند. بنابراین ضرورت ايجاب می‌کنند در مورد دین و کارکردهای اجتماعی آن تحقیق شود تا بدین وسیله اهمیت و ضرورت نقش بی بدیل آن در زندگی بشر آشکار شود.

نیاز بشر به دین در زندگی اجتماعی و کارکردهای اجتماعی آن هم از سوی افرادی مطرح می‌شود که به مبدأ و معاد عقیده ندارند و دین را امری بشری می‌دانند، هم توسط کسانی که به خدا و معاد ایمان دارند و برای دین منشأ الهی قائلند. لذا در این پژوهش در صدد بیان دیدگاه دورکیم به عنوان یک فرد ملحد با دیدگاه علامه طباطبایی به عنوان یک فرد مؤمن در زمینه کارکردهای اجتماعی دین هستیم. تا بدین وسیله ضمن معرفی اندیشه علامه (ره) و مقایسه آن با دورکیم غنای اندیشه اسلامی و جامعیت آن را نسبت به اندیشه‌های غربی آشکارتر نماییم.

#### ۴- پیشینه پژوهش

در رابطه با کارکرد دین در اندیشه علامه طباطبایی یا دورکیم هیچ کتابی که به طور مستقل به این موضوع پرداخته باشد پیدا نکردم. لذا اندیشه‌های این دو متفکر در این زمینه از طریق کتب مختلفی که خود آنان نگاشته‌اند یا نویسندگان دیگر در کتب خود بدان اشاره داشته‌اند، جمع آوری شده است.

از بین کتابهایی علامه طباطبایی می‌توان به المیزان اشاره کرد که بیش از هر کتاب دیگری از آن استفاده شده است. کتاب انتظار بشر از دین نوشته عبد الله نصری کتاب دیگری است که در بخش سوم آن به بیان دیدگاه علامه طباطبایی در زمینه دین پرداخته شده است. و مورد استفاده واقع شده است.

یکی دیگر از منابع مورد استفاده در این پژوهش کتاب کارکرد دین نوشته اسد الله تبریزی است، که از منظر درون دینی به مطالعه دین پرداخته است. و دارای دو بخش می‌باشد. در بخش اول به کارکردهای فردی دین پرداخته شده است و در بخش دوم کارکردهای اجتماعی دین مطرح شده است. در این پژوهش از پیش‌گفتار و فصل اول که شامل کلیات نیز می‌شود بهره گرفته شده است.

علاوه بر این کتابها به کتابهای تعالیم اسلام نوشته علامه طباطبایی، کارکرد دین در زندگی بشر نوشته محمد سبحانی نیا می‌توان اشاره کرد.

از بین کتابهایی که به اندیشه دورکیم در زمینه موضوع مورد پژوهش پرداخته‌اند کتاب صور بنیانی حیات دینی است که شامل سه کتاب است: کتاب اول مسائل مقدماتی را باز می‌گوید، کتاب دوم باورهای بنیانی دین را معرفی می‌کند و کتاب سوم مسأله مناسک دینی را که در هر دینی وجود دارد تحلیل می‌نماید. که بیشتر کتاب اول و سوم بهره گرفته شده است.

زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی نوشته لوئیس کوزراز جمله کتابهایی است که به اندیشه و زندگی بزرگان جامعه شناسی از جمله دورکیم پرداخته

کارکردهای دین از نظر وی را توضیح داده است. یکی دیگر از منابع مورد استفاده کتاب جامعه شناسی دین است که از منظر برون دینی به مطالعه دین پرداخته است و توسط جابر دانش در هفت فصل تدوین شده است. فصلهای چهارم با موضوع عرصه‌های مطالعاتی جامعه شناسی دین، فصل پنجم با موضوع مطالعاتی جامعه شناسی دین و فصل ششم با موضوع اندیشه‌های بزرگان جامعه شناسی دین در این پژوهش به کار رفته‌اند.

کتاب درآمدی بر منشأ دین نوشته علی‌رضا قائمی نیا یکی دیگر از کتابهایی است که در فصل اول آن تحت عنوان نظریات تکامل‌گرایانه به بیان و نقد نظریه دین دورکیم پرداخته است. کتاب مراحل اساسی اندیشه در جامعه شناسی نوشته ریون آرون، منبع دیگری است که نظریه دین دورکیم در آن مطرح شده است.

#### ۵- اهداف پژوهش

۱. شناخت عرصه‌های حضور دین در زندگی انسانها از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی
۲. شناخت نقش و تأثیر آموزه‌های دینی در زندگی انسانها از دیدگاه دورکیم
۳. شناخت نقش و تأثیر آموزه‌های دینی در زندگی انسانها از دیدگاه علامه طباطبایی
۴. شناخت کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی و وجوه اشتراک و افتراق دیدگاه‌های آنها

#### ۶- تعریف مفاهیم

قبل از ورود به مباحث اصلی لازم است مفاهیم کلیدی که در این پژوهش به کار رفته‌اند را تعریف کنیم تا معنای دقیق این مفاهیم را به درستی روشن کرده باشیم :